

SAULIUS KETURAKIS

Kauno technologijos universitetas

LITERATŪRA KAIP MEDIJŲ SISTEMA ARBA KAS YRA MEDIJA MARIUI KATILIŠKIUI?

Literature as the Media System or What are Media
for Marius Katiliškis?

SUMMARY

This research paper has got two aims. The first is related to the idea by Wolfgang Iser, that is the so called medial turn which has displaced literature from the central position in the cultural paradigm and transformed it to media equal to all the other forms of it. Analysis of the novell „Mi kais ateina ruduo“ by Marius Katiliškis is linked to the idea by German cultural theorist Oliver Jahraus about literature as the media system, which allows to interpret literature as a part of the theory of a modern subject. In this way literature has been restored to the dominating position in culture. The second aim of this research paper is to analyse an encounter of the tradition with the different technological linguistic, acoustic and visual media in the novel by Marius Katiliškis, to show a reflection of human being in the mediated reality, which seems to be for the first time so consistently accomplished in the whole history of the Lithuanian critical thinking.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje siekiama dviejų tikslų. Pirmasis susijęs su Wolfgango Iserio mintimi, jog vadinamasis *medial turn* išstūmė literatūrą iš centrinės pozicijos kultūros sistemoje ir pavertė *tik* medija greta kitų medijų¹. Remiantis Mariaus Katiliškio romano *Miškais ateina ruduo* analize straipsnyje bus aptariama vokiečių kultūros teoretiko Oliverio Jahrauso pasiūlyta literatūros kaip medijų sistemos interpretacija, kurioje literatūra suvokiama kaip modernaus subjekto teorijos dalis ir taip vėl sugrąžinama į vyraujančią vietą kultūroje. Antrasis straipsnio tikslas – atkreipti dėmesį į beveik netyrinėtą tradicijos susidūrimo su įvairiomis technologinėmis kalbos, garso ir vaizdo medijomis temą minėtame M. Katiliškio romane, žmogaus medijuotoje tikrovėje refleksiją, regis, pirmą kartą taip sistemingai atliktą visoje lietuviškos kritinės minties istorijoje.

RAKTAŽODŽIAI: literatūra, medija, medijų sistema, oralumas, raštas, fotografija, radijas, kinas.

KEY WORDS: literature, media, media system, orality, writing, photography, radio, cinema.

LITERATŪRA UŽ MEDIJŲ POSŪKIO

Vadinamasis *medijų posūkis* XX a. 2 pusėje ypatingai paveikė literatūrą, iki tol buvusią pagrindine kultūros komunikacine terpe. W. Iseris pastebi², jog medijų refleksija literatūrą išstūmė iš kultūros centro. Netrūksta ir kitų autorių, kurie nebemato literatūros, o taip pat ir su ja tiesiogiai siejamos knygos medijos XXI a. technologizuotoje kultūroje³.

Tačiau greta populiaros literatūros bei knygos išnykimo perspektyvos kritinėje teorijoje vėl atsiranda bandymų naujai įvertinti literatūrą bei jos funkcijas. Iseris esė *Why Literature Matters* bando apibrėžti literatūros funkcijas medijų kultūroje. Greta jau ne tik literatūrai būdingų komunikacinių, informacinių, dokumentavimo ir pramogos funkcijų jis literatūrai kaip medijai priskiria dar tris. Tai – 1) kultūrinio kapitalo kaupimo ir apykaitos funkcija kovojant už socialinį pripažinimą, 2) kūrybinės energijos sklaidos terpės, kurioje atsiranda kultūros naujovės, funkcija bei 3) subjekto auto-projekcijos funkcija⁴. Tačiau Iseris šioje esė kalba tik apie literatūrai kaip medijai būdingas funkcijas, pačios literatūros kaip medijos specifinių ypatumų nepaaiškindamas. O ir išskirtos funkcijos pirmiausia pasižymi tradiciniais visuomeninio ir kultūrinio poveikio bruožais, su kuriais susijusi ir į manifestą panašios esė pabaigoje daroma išvada, jog medijų kultūroje literatūros marginalumas yra jos stiprybė, platesnės kritinės perspektyvos sąlyga⁵. Kitas vokiečių literatūros ir medijų teoretikas Jochenas Hörischas pratęsia Iserio idėją apie literatūros marginalumą medijų kultūroje kaip literatūros

išskirtinumo sąlyga. Literatūra ir knygu kultūra, Hörischo žodžiais tariant, šiandieninėje technologizuotoje, medijuotoje kultūroje yra tapusi ekscentriška, *ne-normali*, tačiau būtent dėl to literatūros kuriama kritinė perspektyva yra pranašesnė, nes „iš kur gi daugiau, jei ne iš periferijos, geriau yra matomas centras“⁶. Medijų kultūroje ieškant vietos literatūrai paradoksali ir netikėta rašytojo Sulmano Rushdie įžvalga, iš esmės taip pat ieškanti literatūros pranašumo jos marginalume. Jis teigia, jog literatūra kaip kūryba ir kaip recepcija yra labiausiai privatumą puoselėjanti medija. Literatūros privatumą, hermetiškumą garantuoja jos kaip meno ypač žemas technologizacijos laipsnis: popieriaus lapas, pieštukas, vienišas kūrėjas, tuščia patalpa... Nereikia nei monitorių, nei įvairių atminties įrenginių. Nereikia net spaudos industrijos, nes – kaip rodo istorija – literatūra gali egzistuoti ir *samizdato* pavidalu⁷.

Tačiau ne visa literatūros teorija šiandien jos medialumą apibrėžia tik neigimais, išvardydama tai, ko trūksta literatūrai lyginant ją su šandienos kultūra ir šį stygių paverčianti apibrėžimu. Vokiečių literatūrologas ir medijų teoretikas Oliveris Jahrausas bando literatūros krizės simptomus interpretuoti pozityviai, literatūrą aiškindamas kaip specifinę mediją, struktūriniu požiūriu – medijų sistemą, kuriančią savirefleksyvų medijų kultūros santykį su pačia savimi⁸. Priešingai nei Iseris, Jahrausas atskiria literatūrą ir knygos kultūrą, pastarąją priskirdamas išties savo komunikacines galimybes išsėmusiai *medijų technologijai*, kurios saulėlydis tačiau neturi įtakos li-

teratūrai kaip *medijų sistemai*. Tokioje interpretacijoje medialumo matmens stiprėjimas kultūroje ne tik kad ne mažina literatūros vaidmens, bet atvirkščiai, tik sustiprina jos vietą kultūroje.

Svarbiausią vietą Jahrauso literatūros kaip medijos koncepcijoje užima materialumo ir konceptualumo dėmenų atskyrimas medijos sąvokoje. Būtent, anot Jahrauso, „technicistinis nesusipratimas“ lėmė, jog materialių komunikacinių terpių elementų pokyčiai (daugiausiai susiję su knygos ir rašto medijomis) tapo prielaidomis įvairiems literatūros saulėlydžio scenarijams⁹. Tyrinėtojas pastebi, jog daugelį literatūros nykimo šiandienos kultūroje teorijų susiję su dviprasmišku literatūros terminu, kuriame yra užfiksuota raidė (*littera*), svarbiausias fonocentrinio rašto medijos elementas. Tačiau nuo XIX a. pradžios dėl vokiškojo romantizmo įtakos literatūra pradėta vadinti vaizduotės ir fiktyvių pasaulių kūrybos veikla, kuri gali – tačiau nebūtinai – įgyti ir rašytinio teksto pavidalą. Šis literatūros sampratos pokytis reiškė, jog literatūra apibrėžiama kaip su medijos materialumu nebūtinai susijusi veikla, labiau refleksyvi ir konceptuali, o ne technologinė¹⁰.

Poromantinį literatūros termino vartosenos pokytį Jahrausas aiškina kaip išryškinantį tai, ką jis vadina istoriškai determinuotu „medijos medialumu“, materialia medijos galimybe¹¹. Šioje interpretacijoje literatūros sakiniai, rašytiniai, spausdinti ir elektroniniai pavidalai tėra istoriškai nulemti literatūros epifenomenai, materialūs literatūros pavidalai, pati literatūra yra konceptualus „kultūros procesinis įvykis“, nuo materialumo visiškai nepriklausomas¹².

Literatūra kaip medija, Jahrauso požiūriu, yra ypatingas konceptualus sąmonės ir komunikacinių struktūrų junginys, galintis įgauti įvairius istoriškai nulemtus materialius medijų technologijų pavidalus¹³. Šiuolaikinė literatūra kaip medija nuo kitų konceptualių sąmonės ir komunikacijos junginių skiriasi savo kultūros funkcija, kuri dėl vokiečių romantikų įtakos nuo XIX a. pradžios yra subjekto kultūrinio validumo suprobleminimas¹⁴. Subjektyvumas taip aiškinant yra medijų – sąmonės ir komunikacinių struktūrų junginių – procesas, o medijų teorija tampa subjekto teorijos dalimi¹⁵.

Kaip atrodytų literatūros, turinčios istoriškai nulemtą rašytinio teksto pavidalą, interpretacija tokios subjekto kaip medijų proceso teorijos kontekste? Kaip čia pasireiškia literatūros kaip medijos, kaip medijų sistemos poveikis? Nors šiandien literatūra egzistuoja vizualiais, audiovizualiais, įvairiais elektroninio rašto, hipertekstualiais ir hipermedialiais pavidalais, literatūros ryšys su rašto technologija yra fundamentalus Vakarų civilizacijai, todėl Jahrauso teorijoje būtent rašytinės literatūros analizei yra skiriamas didžiausias dėmesys.

Kokie rašto kaip medijų technologijos ypatumai? Rašto poveikio Vakarų kultūrinei sąmonei tyrimuose pirmiausia pabrėžiami abstraktaus mąstymo, analizės ir sintezės, kitokio pobūdžio nei sakininėje kultūroje naratyvinių gebėjimų, tam tikri savęs supratimo ir pasaulėžiūros efektai. Mėginant juos apibendrinti būtų galima sakyti, jog raštas yra komunikacinė terpė, kurianti gebėjimą bendrauti su fiktyviais, patiriamoje tikrovėje nesančiais¹⁶. Ši depersonalizuo-

ta komunikacija ypatingai sustiprėja spaudos technologijoms nulėmus visuotinę rašto kaip komunikacijos priemonės sklaidą. Rašte kalba nususuka nuo tikrovės, ji užsidaro žaidimuose reprezentacijomis, kai išnyksta kalbos referentai tikrovėje, o juos pakeičia retoriniai pačios kalbos efektai¹⁷.

Visiškai priešinga yra sakytinio žodžio medija, kurią Christiaan Hart Nibbrig vadina gryna, „permatoma“, netrukdančia betarpiškam tikrovės išgyvenimui¹⁸. Jahrausas literatūros mediją pavadina „rašytiniu tikrovės įbalsinimu“, kuris sudabartina akivaizdoje nesančią (ar apskritai neegzistuojančią) rašto technologijos reprezentuojamą tikrovę, vietoje teksto išorėje esančių referentų sukurdamas teksto viduje esančius¹⁹. Literatūra stabilizuoja rašto reprezentacijas suteikdama jam tam tikrus institucinius komunikacinės terpės rėmus ir tuo pačiu konstruoja modernųjį subjektą²⁰. Jahrauso interpretacijoje literatūra savo sisteminėje plotmėje sujungia rašto, teksto ir knygos medijas į literatūros kūrinį, kuris tarp įvairių komunikacinių technologijų sukuria conceptualias jungtis, suteikiančias atskiroms, į sistemą nesujungtoms, medijų technologijoms nebūdingų ypatybių²¹.

Jahrauso literatūros kaip medijos koncepcija yra integrali sąmonės ir komunikacijos junginio bei jo istoriškai nulėmtos sklaidos technologijos (sakytinio žodžio, rašto, elektroninių medijų) sistema. Kadangi literatūra nėra priklausoma nuo sklaidos technologijos, ji virsta abstrakčia komunikacine plotme, kuriai būtų galima taikyti Niklaso Luhmano „sėkmingos komunikacijos“ medijos modelį: specifinė šiuolaikinės literatūrinės komunikacijos reikšmė susijusi su visuomenės gebėjimu tam tikrus tekstus atpažinti kaip literatūrą, sureikšminti juose pateikiamą subjekto sampratą²². Tokia literatūros medijos samprata sujungia literatūrą, visuomenę ir subjektyvumą į vientisą sistemą, kurioje literatūra, nepaisant šiuolaikinės visuomenės fragmentacijos, išlieka svarbia medija kūrybiškumo, patirties, išraiškos, vaizduotės ir kitų subjekto dedamųjų keitimosi vieta.

Jahrauso žodžiais, svarbiausia, jog subjektas yra tarpininkaujamas literatūros, o tarpininkavimas vyksta pačiu paprasčiausiu būdu – skaitant. Ši tarpininkavimo idėja leidžia literatūrą vadinti medija, specifine medija, kurioje sąmonė ir komunikacija taip sujungiami, jog vykstančiuose medijų procesuose atsiranda subjektyvumas²³.

MEDIJŲ ROMANAS

Kaip literatūra, būdama, anot Jahrauso, medijų sistema, Mariaus Katiliškio romane *Miškais ateina ruduo*²⁴ (1957) formuoja subjektą? Bet kodėl šis romanas? Regis, tai pirmasis tekstas lietuvių literatūroje, kuriame buvo pastebėtas medialis tikrovės pobūdis, kuriame pagrindinių herojų svarbiausieji likimo posūkiai

buvo susieti su medijų – oralumo, rašto, fotografijos, radijo, net šiek tiek kino – ypatybėmis. Šiame romane medijos viena pirmųjų kartų lietuvių literatūroje prilyginamos gamtai, tradicinei lietuvių literatūros herojų terpei, kurioje jie iki šiol galėdavo be didesnių iššūkių išlaikyti prigimties vientisumą būdami savotiško

je ikirefleksinėje būsenoje²⁵, nepastebėdami medijuoto santykio su tikrove.

Iki Katiliškio romano *Miškais ateina ruduo* lietuvių literatūroje medija nebuvo pastebima, ji nebuvo tikrovės *tėsinys*, bet sutapo su reprezentuojama tikrove – J. Aistis eilėraštyje *Fotografija*²⁶ (~XX a. 4-asis deš.) sako *aš* savo atvaizdo lūpomis, o pagrindinis Katiliškio romano *Miškais ateina ruduo* herojus Tilius, susidūręs su medijuota tikrove – savo ir kitų romano herojų fotografiniais atvaizdais bei jų kuriama pagrindinei romano tematinei linijai alternatyvia fabula – jau pripažįsta jos savarankiškumą, netapatina su sava tikrove. Technologiškai medijuota tikrovė – jam jau *kita*.

Todėl ši tekstą galima skaityti kaip vieną iš nedaugelio XX a. lietuvių literatūros kūrinių, kuriuose konkrečioms medijų technologijoms (ir tikrovės medialumui apskritai) yra skiriamas dėme-

sys ne kaip nuotykiui (tokie buvo didžioji dalis lietuviškojo avangardo tekstų), ne kaip nežymiai, tikrovės prasingumą menkai teveikiančiai detalei, bet kaip sisteminei žmogų supančios aplinkos savybei, gundančiai nuolat bandyti ieškoti, ką *praneša* medija.

Romane *Miškais ateina ruduo* kuri nors medija nėra vyraujanti, pasakotojas herojus parodo savotišką išėjimo iš vientisos, harmoningos tikrovės akimirką. Išėję jie patenka į tikrą medijų sukūrį, o su kai kuriomis komunikacinėmis technologijomis herojai susiduria pirmąjį kartą. Susidūrimo patirtis juos formuoja, veikia sprendimus ir emocijas. Prieš skaitytoją atsiveria į *Bildungsroman* panaši erdvė, tik šiuo atveju ji mus domina todėl, jog herojų kaitos trajektorijos ir architektūra yra glaudžiai susietos su įvairių medijų charakteristikomis. Todėl ši romaną būtų galima pavadinti ir medijų romanu.

ORALUMAS IR RAŠTAS

Jis daugiau žinojo už tėvą, ir jo akiratis buvo išplėstas skaitytų aprašymų. Knygos jį buvo apgadinusios, duodamos ne tikrove, o tik jos atšvaitus, krintančius į jautrią ir imlią jaunystės širdį²⁷.

Viena svarbiausių M. Katiliškio romano *Miškais ateina ruduo* pasakojimo dėmenų – raštas. Būtent raštas iš visų pagrindinių romano veikėjų atima galimybę būti ir rasti save *čia*, visą laiką rašto medija provokuoja buvimą *kitur*, fiktyviame vaizduotės sukurtame pasaulyje. Pagrindinis romano veikėjas Tilius kaltina knygą, jog jos pakursčiusios *kitokios* tikrovės ilgesį, beveik visą romaną šis personažas laukia laiškų iš *ten*. Skaitydama laikraščius bei knygas laiką leidžia ir kita roma-

no herojė, viena iš Tiliaus mylimųjų Monika²⁸, laiškais su pasauliu *ten* komunikuoja ir kita Tiliaus moteris Agnė²⁹. Raštas (net tada, kai jis nesuprantamas, kai skaitomas laikraštis švedų kalba³⁰) – tai vienintelė tikrovės *čia* jungtis su tikrove *ten*, jo pasirodymas pasakojime herojams „nuskamba“ kaskart kaip ano, idealaus, geresnio pasaulio pažadas.

Priešingai nei raštas, oralumas romane yra savotiškos komunikacinės tylos medija – ji kažkaip pernelyg arti kalbančiojo. Sakytinis žodis Katiliškio romane yra pabrėžtinai nedialogiškas, nes šis per aiškiai rodantis „savo neprieinamumą“³¹. Raštas, priešingai, yra nuolatinio dialogo medija, net jei dialogo partneris yra tokie

sunkiai apibrėžiami, tačiau lengvai svajojami abstraktūs subjektai kaip „gerennis gyvenimas“, „jaunystė“, „sėkmė“, „nuotykis“.

Oralinė *čia* erdvė ne vieną kartą romane praplyšta ir abstraktus *ten*, regis, tuoj tuoj konkretizuosis, svajonė, kartkartėmis perauganti į haliucinaciją, įgis tikrovės statusą: Tilius gauna du laiškus, kviečiančius užimti sočių valdišką tarnybą, atitinkančią iš knygų persiskaitytas ir išmoktas ambicijas. Tačiau kiekvieną kartą pasakotojas jam tai padaryti sutrukdo: pirmąjį kartą Tilius susimuša ir tarnybai užimti reikalingą terminą praleidžia būdamas daboklėje, antrąjį kartą – finalinėje romano scenoje – išvykti į raštu pažadėtąją žemę sutrukdo meilužės vyro kulka. Tilius lieka gyvas, romano pasakojimas atviras, tad skaitytojui paliekama pačiam paspėlioti, kas nutiks, jei bus gautas trečiasis laiškas.

Čia tikrovė romane aprašoma kaip agrarinės kultūros idilė, lietuvių literatūroje turinti ilgas tradicijas, *ten*, rašto kultūra – yra iš esmės fiktyvi tikrovė, svajonė, siejama su miestu arba su biurokratine tarnyba. Iki Katiliškio lietuvių literatūroje dažniausiai herojus susiprasdavo suklydęs tikrovę iškeitęs į svajonę, išvykęs *ten* ir grįždavo atgal, tuo pačiu susigražindamas savo tapatybę. Tačiau Katiliškio herojus Tilius, net ir suprasdamas savo pasirinkto troškimo objekto virtualumą („knygos gi leido bujoti fantazijai ir lengvais sparnais nešė, kur tik panorėjai³²“), pasikliauna rašto medija tarsi kelionių agentūros reklaminiu plakatu, gundančiu kitokio pasaulio paslaptimis. Raštas Katiliškio romane, kaip pastebėta fundamentalioje W. Ong rašto

medijos studijoje, atskiria nuo žmogaus tikrovę³³, tuo pačiu susidūrimą su raštu paverčia *Tagtraum*, kurio prasmė ypač išryškėja rašant³⁴.

Beje, šioje vietoje įdomu prisiminti to paties pavadinimo režisieriaus R. Vabalo romano ekranizaciją (1990). Ją žiūrint susidaro įspūdis, jog režisierius nelabai suvokė Katiliškio medialios tikrovės analizę, be to, Atgimimo aušroje didesnis dėmesys buvo skiriamas tautosakiniam motyvams (filme, lyginant su romanu, labai daug etnografinių scenų). Tačiau rašto medijos linija romane yra pernelyg ryški, jog ją būtų įmanoma „apeiti“. Filme yra kelios scenos, kuriose – kaip ir reikalauja romano pasakojimas – *pasirodo* raštas (kadre stambiu planu parodomas ant stalo gulįs laiškas), tačiau koks yra šios medijos „pranešimas“ – kito pasaulio liudijimas, dialogiškos būsenos su juo galimybė – žiūrovui taip ir lieka neaišku. Romane geismą *ten* esančiam pasauliui herojams kelianti rašto medija filme tarsi pakeičiama ilgai truncančiomis nuogo moters kūno (N. Narmontaitė, I. Mikelionytė – grožio konkurso „Gražioji vilnietė – 88“ nugalėtoja) ekspozicijomis: *kitas* kaip geismo objektas filme išlieka, tik jis įgauna labiau figūratyviai apibrėžtas formas. Galima gal net sakyti, jog vienas iš svarbiausių romano geismo objektų – raštas – ekranizacijoje pakeičiamas moters kūnu. Geismo patirtis išlieka, tačiau jo skleidimosi erdvės kitos.

Kita vertus, *čia* būtų galima pastebėti tam tikrą koreliaciją: romane kaip rašto medijoje raštas yra nuoroda į *kitą*, filme kaip vizualioje medijoje į *kitą* nuoroda būtent vizuali kūno ekspozicija.

FOTOGRAFIJA

Žirklemis iškirpo tą nedorą galvą ir numetė į šiukšles. Nieko neturėjo likti, kas liudytų tą bjauriąją, tą pasalūnę ir apgavikę. Nuo to jai nepasidarė lengviau, bet manė pasielgusi teisingai. Ji taip pat su ja pačia pasielgtu, tik nebuvo kaip³⁵.

Jei raštą Katiliškio romano pasakotojas kaltina esant „tikrovės atšvaitu“, šėšeliu, tai fotografija romane nebeturi net ir tokio kilmininkinio ryšio su tikrove. Romane fotografija kartu su kitais nuo žmogaus technologijos atitrauktais vizualiais jo pavidalais (iškreiptas atspindys, nelygaus lango stiklo iškreiptas reginys³⁶) yra magiška tikrovė, haliucinacija, kurioje referentai su savo atvaizdais teturi tik labai tolimą asociatyvų ryšį. Technologinio atvaizdo medija romane yra psichinės personažų tikrovės projekcija, kurioje yra veikiama remiantis labiau ritualinėmis nei racionaliomis schemomis.

V. Flusseris esė *Towards a Philosophy of Photography* pastebi, jog tradicinė fotografijos medija, dar išlaikiusi spausdinimą ant popieriaus, jau žymi medijos materialumo dekadansą, kai pranešimas tampa vis mažiau priklausomas nuo informacijos ir daikto integracijos. Būtent materialumo likučiai tradicinėje fotografijoje, anot Flusserio, dar leidžia turėti iliuziją, jog yra įmanoma šioje atvaizdų tikrovėje dalyvauti, nors šis dalyvavimas yra daugiau ritualinio pobūdžio. Elektroninis atvaizdas, netekęs savo daiktiškumo, jau nebeleidžia svajoti apie dalyvavimą, jį galima tik stebėti³⁷.

Technologinio atvaizdo daiktiškumas yra svarbus Katiliškio romane. Personažai ne tik stebi atvaizdus, bet ir dalyvauja toje atvaizdų tikrovėje, į ją dažnai perkeldami svajones ar tikrovės transformacijas, kurios yra rizikingos ar nerealos pasakojimo tikrovėje. Fotografija yra siunčiama kaip asmens atitikmuo norint patikti, fotografijos sukarpos ir nemėgstamų asmenų galvos atsiduria šiukšlyne. Su jais pačiais, ne tik fotografijomis, taip pat būtų pasielgta, tačiau – kaip sako pasakotojas – nebūta kaip. Tačiau kartais šis fotografijos pasaulis iškrečia pokštą ir su romano personažais: pikčiausių priešų atvaizdai albume atsiduria greta kaip geriausių bičiulių³⁸. Kaip pastebi Ch. Metz³⁹, fotografija ne tik savo materialumu, bet ir reprezentacine struktūra yra tikrovės fetišas, viena vertus, suteikiantis galios iliuziją, kita vertus, visiškai pakeičiantis pačią tikrovę alternatyvia. Katiliškio romano herojai patiria abu Ch. Metz pastebėtus fotografijos medijos efektus.

Mažėjant atvaizdo materialumui (girtas Tilius mato savo keistą atspindį lange, tamsinamame greta esančios sienos⁴⁰), personažui iš iliuzinio atvaizdų tikrovės dalyvio virstant jos stebėtoju romano pasakotojas pradeda trinti ribas tarp atvaizdo ir jo stebėtojo. Augant susidūrimo su medijuota, materialumą prarandančia ir todėl vis sunkiau atpažįstama kaip *kita* tikrove intensyvumui, pagrindinis herojus atsiduria haliucinacijai artimoje būsenoje ir veikia nebeskirdamas *čia* ir *ten* rašto atskirtų tikrovių.

RADIJAS

Radijo priimtuvu dėžė ant stalelio galvūgalyje, pasiekiami ranka ir dideliu daiktu juoduoju prieblandoje, žioravo, tartum laužo anglis, nušviesta skale. Saldi muzika sunkėsi, ir sklido žodžiai ir kalba, tiek tesuokiamas ir paliečiantis, kaip kalba iš namo gilumos, už kelių sienų. Didelis ir neprieinamas pasaulis kaupėsi juodame daikte, lyg patyčiai surenkąs visa, kas tik daugiau skaudintų ir primintų⁴¹.

Rudolfas Arnheimas apie radiją yra rašęs, jog tai labiausiai defektuota medija, nes sensoriniu ir informacijos išbaigtumo požiūriu joje trūksta svarbiausios iš juslių – regos⁴². Todėl apie radijo klausymosi patirtį Arnheimas kalba kaip apie savotišką aklumo patirtį, kai ypatingai aktyvuojamos kitos juslės, kasdienybės tėkmėje paprastai nustelbiamos vizualaus informacijos srauto ir jo interpretavimo. Radijo klausymosi situaciją Arnheimas vadina „klausymosi įvykiu“, kuri yra paradoksali todėl, jog klausytojas yra sakytinio žodžio situacijoje, tačiau dialogo partneris neegzistuoja, garsas sklinda iš nežinia kur. Šis paradoksas verčia klausytoją išgyventi arti taktilinės patirties esančią situaciją, deja, ištiesta ranka užčiuoptų tik tuštumą.

Arnheimo žodžiais, „akis negali perteikti tikrovės visumos, o ausis gali perteikti tikrovės neišbaigtumą“⁴³. Šis neišbaigtumas yra terpė vaizduotei, kuri sukuria galimybę ne tik stebėti (kaip nuotrauką), bet ir dalyvauti.

Radijas yra mažiausiai materialus, beveik tiesioginį poveikį Tiliaus refleksams turintis, medija. Visame romane tėra vos kelios scenos, kai nuskamba įjungtas radijo aparatas⁴⁴. Tačiau tai lūžio scenos, herojui patiriant beveik tą patį, ką patiria netyčia prisilietęs prie Monikos krūtinės. Tai jau ne *kitos* realybės savotiška reklama (kaip rašto atveju) ar paslaptinga technologinio atvaizdo tikrovė, leidžianti tarsi kokiame treniruoklyje simuliuoti geismo objekto užvaldymą. Radijo klausymasis yra aukščiausio intensyvumo būsenos, pasakotojas, šiaip jau ne kartą demonstravęs savo išradingumą sudėtingiausiose romano diskurso situacijose, analizuodamas pagrindinio herojaus būsenos pokyčius besiklausant radijo pradeda trūkti žodžių – tokia ekstazė ir nuostaba tiesiogiai patyrus *kitą* realybę apima Tilių. Šis „klausymosi įvykis“ romane figūratyviai palydimas akies „išjungimu“ – radijo aparato lemputės mirksi tamsoje.

KINAS

Ten rodo paveikslus, kur žmonės ne tik vaikšto, bet ir kalba ir dainuoja, kaip gyvi.⁴⁵

Kinas lietuvių literatūroje nėra dažnas motyvas. Net tarpukario Lietuvos avangardistai, priešingai nei jų amžininkai avangardo veikėjai Rusijoje ar Vakarų Europoje, kino nei kūrė, nei apie jį rašė. Kino medija romane *Miškais ateina ruduo*

taip pat nėra dažnai minima⁴⁶. Sužinome, jog pagrindinis personažas Tilius buvo garsinio kino seanse. Buvo ten nusivedęs ir seserį, kurią kinas „stačiai sužavėjęs“. Kinas romane pasirodo dar vienoje vietoje: išduota buvusi Tiliaus mylimoji Agnė sutinka vykti į miestą, kur yra tinkamas vedyboms pasiturintis vyriškis.

Kaip vieną iš būsimo sotaus ir gero gyvenimo argumentų Agnė sau sako, jog mieste rodo „(...) paveikslus, kur žmonės ne tik vaikšto, bet ir kalba ir dainuoja, kaip gyvi“. Dar paminėta smuklė, pasakotojo atpažįstama „aprašyta nuotykių knygoje ir Laukinių Vakarų filmuose“. Romano pasakotojas parodo savo kinematografinę erudiciją ir nors romane personažų susidūrimui su šia medija nėra skirta daug dėmesio, galima atpažinti vieną kino ypatybę, kuri šią mediją skiria nuo kitų – rašto, fotografijos ar radijo. Kinas romane yra vienintelė medija, kuri ne reprezentuoja kitą tikrovę (kaip raštas ar radijas), bet suteikia galimybę tą kitą tikrovę patirti tiesiogiai⁴⁷.

KAS YRA MEDIJA MARIUI KATILIŠKIUI?

Katiliškis savo romane pagrindinius herojus „praveda“ pro savotišką medijų ekspoziciją: sakytinis ir rašytinis žodis, radijas, fotografija ir kinas. Romanas kaip literatūros kūrinys, skaidri prozos medija, fiktyviai individo tobulėjimo dramai skirta žanrinė forma⁴⁸ sudaro galimybes šių medijų patirtis naratyvine konstrukcija susieti į vientisą sistemą, paversti siužetu. Romano herojų atstovaujamas subjektyvumas kiekvieną susidūrimą su medijuota tikrove atranda kaip vis kitokio santykio su tikrove galimybę: sakytinis žodis romano herojams tapatus tylai, savotiškai komunikacijos nebūčiai; atvirkščiai, rašytinis žodis žada dialogo su kita, geidžiama realybe galimybę; fotografija šią abstrakčią galimybę sukonkretina juslėms prieinamu pavidalu – vaizdu; radijas suteikia galimybę betarpiškam, taktiliniam, nerefleksyviu kitos tikrovės patirimui; galų gale kinas

Žiūrint kino filmą personažai ne ilgisi raštu liudijamos ten tikrovės, ne kankinasi atradę savyje ikikalbinę, nekontroliuojamą, instinktų valdomą realybę, o džiaugiasi atradimu. Pasakotojas sako – kinas Tiliaus seserį „sužavėjo“ (beje, romane tai vienintelė medija, kuri yra tarsi pramogai, žaidimui, nekelia reikalavimo į ją „rimtai žiūrėti“). Kino medija Katiliškio romano pasaulyje panaikina *čia* ir *ten* skirtį, įtikindama žiūrintįjį, jog svajonė jau išsipildė. Tačiau pasakotojas parodo, jog ši geresnė, *ten*-tikrovė išsipildymo iliuzija atsiranda *čia*-tikrovę praradus, jai virtus kinematografinė fikcija (smuklė atpažįstama kaip „Laukinių Vakarų filmuose“).

panaikina bet kokią *čia* ir *ten* skirtį, kartu išspręsdamas ir visas su ja susijusias įtampas, patenkindamas svajones.

Romano personažai tarsi turi galimybę likti „ankstesniuose, geruose laikuose“, tačiau romano žanras kaip individo raidos, pokyčių sistema jiems to neleidžia. Siužeto nulemtus susidūrimus su įvairiomis medijomis pasakojimo veikėjai patiria kaip kartu su medijos technologizacijos laipsniu intensyvėjančią galimybę nebelaukiant permainingų gyvenamojoje tikrovėje jas realizuoti medijuotoje. Pasakotojo pavedžioti po medijų ekspoziciją romano herojai jaučiasi tarsi *kunstkameroje* – juos apima nuostaba, jie medijas (o kartu ir savo geismą naujai patirčiai) suvokia tarsi įprastos tikrovės defektus, išimtis, sensacijas. Romano pasakojimo tikrovėje jos nėra privalomos, būtinos, tačiau susigundę jomis personažai naujos patirties nebesugeba pa-

miršti, net figūratyviai gerdami jau kinematografinė dekoracija virtusioje smuklėje. Įprastinis lietuvių literatūrai

kelionės atgal į pradžią receptas nebeveikia, išėjimo nebėra. Medijuotos tikrovės patirties trauma liks visam laikui.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Wolfgang Iser. *Das Fiktive und das Imaginäre. Perspektiven literarischer Anthropologie*. – Frankfurt am Main, 1991, S. 10.
- ² Ten pat.
- ³ Gausioje literatūros ir knygos kultūrų nuosmukį aptariančioje literatūroje išskirčiau šias studijas: Sven Birkerts. *The Gutenberg Elegies. The Fate of Reading in an Electronic Age*. – Boston/Mass, 1994; Theo Elm, Hans H. Hiebel (Hg.). *Medien und Maschinen. Literatur im technischen Zeitalter*. – Freiburg im Breisgau, 1991; Harro Segeberg. *Literatur im technischen Zeitalter. Von der Frühzeit der deutschen Aufklärung bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs*. – Darmstadt, 1997; Harro Segeberg. *Literatur im Medienzeitalter. Literatur, Technik und Medien seit 1914*. – Darmstadt, 2003. Lietuvių kultūros kontekste panašias idėjas formuluoja V. Daujotytė. Žr.: Viktorija Daujotytė. Medijos ir kultūra. // *Metai*, 2008, nr. 7, p. 87–96.
- ⁴ Wolfgang Iser. Why Literature Matters. // *Why Literature Matters. Theories and Functions of Literature*. Hrsg. Rüdiger Ahrens, Laurenz Volkmann. – Heidelberg, 1996, p. 13–22.
- ⁵ Ten pat, p. 22.
- ⁶ Jochen Hörisch. *Ende der Vorstellung. Die Poesie der Medien*. – Frankfurt am Main, 1999, S. 130.
- ⁷ Salman Rushdie. *Imaginary Homelands*. – London, 1992, p. 424.
- ⁸ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium. Sinnkonstitution und Subjekterfahrung zwischen Bewußtsein und Kommunikation*. – Weilerswist, 2003, S. 21.
- ⁹ Ten pat, S. 586.
- ¹⁰ Jonathan Culler. *Literary Theory. A Very Short Introduction*. – Oxford, 1997, p. 21.
- ¹¹ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium*, S. 46.
- ¹² Ten pat, S. 13.
- ¹³ Sąveiką tarp medijos ir jos technologinio materialumo vokiečių medijų teoretikė Sybille Krämer interpretuoja kaip performatyvų procesą ir medijos konkrečią technologinę aktualizaciją vadina „medijos įvykiu“ (*Mediengeschehen*). Žr.: Sybille Krämer. Was haben „Performativität“ und „Medialität“ miteinander zu tun? // *Performativität und Medialität*. Hrsg. Sybille Krämer. – München, 2004, S. 25.
- ¹⁴ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium*, S. 228.
- ¹⁵ Ten pat, S. 165.
- ¹⁶ Walter J. Ong. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. – New York, 2002, p. 84.
- ¹⁷ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium*, S. 400.
- ¹⁸ Christian L. H. Nibbrig. *Geisterstimmen*. – Velbrück, 2001, S. 37.
- ¹⁹ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium*, S. 460.
- ²⁰ Hans U. Gumbrecht. *Medium Literatur. // Geschichte der Medien*. Hrsg. Manfred Faßler, Wulf Halbach. – München, 1998, S. 84.
- ²¹ Christoph Reinfandt. *Der Sinn der fiktionalen Wirklichkeiten. Ein systemtheoretischer Entwurf zur Ausdifferenzierung des englischen Romans vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. – Heidelberg, 1997, S. 24–122.
- ²² Niklas Luhmann. Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. // *Soziologische Aufklärung 2: Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. – Opladen, 1975, S. 170–192.
- ²³ Oliver Jahraus. *Literatur als Medium*, S. 522.
- ²⁴ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
- ²⁵ Apie medialumo ir refleksyvumo santykį žr. Gerhard Plumpe. *Epochen moderner Literatur. Ein systemtheoretischer Entwurf*. – Opladen, 1995, S. 180–185.
- ²⁶ Jonas Aistis. *Fotografija*. // J. Aistis. *Poezija*. – New York, 1961, p. 27.
- ²⁷ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*, p. 262.
- ²⁸ Ten pat, p. 359.
- ²⁹ Ten pat, p. 454.
- ³⁰ Ten pat, p. 56–57.
- ³¹ Ten pat, p. 133.
- ³² Ten pat, p. 134.
- ³³ Walter J. Ong. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, p. 102.
- ³⁴ Thomas Köhler. *Freud's Psychoanalyse*. – Stuttgart, 1995, S. 29.
- ³⁵ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*, p. 449.
- ³⁶ Ten pat, p. 103.

- ³⁷ Vilém Flusser. *Towards a Philosophy of Photography*. – London, 2005, p. 53.
- ³⁸ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*, p. 365.
- ³⁹ Christian Metz. Photography and Fetishism. // *The Critical Image: Essays on Contemporary Photography*. Ed. C. Squires. – London, 1990, p. 158.
- ⁴⁰ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*, p. 102.
- ⁴¹ Ten pat, p. 320.
- ⁴² Rudolf Arnheim. *Radio*. – New York, 1986, p. 76.
- ⁴³ Ten pat, p. 79.
- ⁴⁴ Marius Katiliškis. *Miškais ateina ruduo*, p. 143–146, p. 149, 320.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 455.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 264, 375, 455.
- ⁴⁷ *The Routledge Companion to Philosophy and Film*. Eds. P. Livingston, C. Plantinga. – New York, 2009, p. 301–302.
- ⁴⁸ Northrop Frye. *Anatomy of Criticism*. – New Jersey, 1990, p. 304.

Antanas GUDAITIS. *Moteris su paukščiais*. 1981. Drobė, aliejus. 65 × 80,5 cm